

Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Ζητήματα Οργάνωσης και Σχεδιασμού Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων με Στόχο την Ανάπτυξη και Βελτίωση των Δεξιοτήτων του Ανθρώπινου Δυναμικού

Ενότητα 2: Ο Ρόλος του Ανθρώπινου και του Κοινωνικού Κεφαλαίου στον Προσδιορισμό του Πλαισίου Αναφοράς για την Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση

Γιώργος Κ. Ζαρίφης

Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Α. Ο σκοπός και ο χαρακτήρας της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Ιστορική εξέλιξη, ανθρώπινο κεφάλαιο και ο ρόλος
της αγοράς εργασίας.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 2^ο

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων και ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της μάθησης και της ανάπτυξης στο χώρο εργασίας.

Μία από τις κύριες μορφές κεφαλαίου, πέρα από το οικονομικό κεφάλαιο, στην οποία δόθηκε έμφαση αμέσως μετά το 2^ο Παγκόσμιο πόλεμο υπήρξε το ανθρώπινο κεφάλαιο (human capital). Για την ανάπτυξη αυτού του κεφαλαίου επιδόθηκαν τα περισσότερα κράτη θεωρώντας το ως απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομική τους ανάπτυξη γεγονός το οποίο αντανακλάται και από την κυρίαρχη μορφή εκπαίδευσης. Πρόκειται επομένως για **μια μορφή εκπαίδευσης που δίνει έμφαση στην μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων στους ανθρώπους με σκοπό την ατομική τους ανάπτυξη και κατά συνέπεια την παραγωγή οικονομικού κεφαλαίου.**

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (HUMAN CAPITAL THEORY)

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου (human capital theory) διατυπώθηκε από τον T. Schultz το 1961 ο οποίος υποστήριξε πως η εκπαιδευτική επένδυση στους ανθρώπινους πόρους, έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας και την ανάπτυξη της οικονομίας. Η συγκεκριμένη θεωρία ερμηνεύει την οικονομική ανάπτυξη (η οποία για παράδειγμα εκφράζεται με το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στις τεχνολογικά ανεπτυγμένες χώρες), και τις ανισότητες στις οικονομικές αποδοχές (ο χρόνος παραμονής στην εκπαίδευση και οι οικονομικές αποδοχές συσχετίζονται. Πράγμα που σημαίνει πως χαμηλές αποδοχές σχετίζονται με την έλλειψη επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο). Η θεωρία αυτή υποστηρίζει λοιπόν πως όσο πιο εκπαιδευμένοι είμαστε τόσο πιο ανεπτυγμένη είναι και η κοινωνία που ζούμε.

Η **θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου** (human capital theory) υποστηρίζει πως **η εκπαιδευτική επένδυση στους ανθρώπινους πόρους, έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας και την ανάπτυξη της οικονομίας**. Η συγκεκριμένη θεωρία ερμηνεύει την οικονομική ανάπτυξη (η οποία για παράδειγμα εκφράζεται με το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στις τεχνολογικά ανεπτυγμένες χώρες), και τις ανισότητες στις οικονομικές αποδοχές (ο χρόνος παραμονής στην εκπαίδευση και οι οικονομικές αποδοχές συσχετίζονται. Πράγμα που σημαίνει πως χαμηλές αποδοχές σχετίζονται με την έλλειψη επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο).

Η θεωρία αυτή υποστηρίζει λοιπόν πως όσο πιο εκπαιδευμένοι είμαστε τόσο πιο ανεπτυγμένη είναι και η κοινωνία που ζούμε. Υπάρχουν όμως και κάποια **ερωτήματα στα οποία δεν απαντά επαρκώς**. Για παράδειγμα πόσο εκπαιδευτικά απαιτητικές θα είναι οι εργασίες στο μέλλον (τεϊλορισμός); Ποια η συνολική επίδραση των νέων τεχνολογιών στην αγορά εργασίας; Με ποιο τρόπο προσδιορίζεται η έλλειψη συγκεκριμένων προσόντων από την αγορά εργασίας; Τί θα συμβεί στις ήδη υπάρχουσες εργασίες;

ΦΟΡΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΓΡΑΜΜΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Εικόνα 1: Henry Ford

Εικόνα 2: Γραμμή παραγωγής

Εικόνα 3: Frederick Winslow Taylor

ΤΕΪΛΟΡΙΣΜΟΣ

Δεκαετίες 1910-1920: συσχέτιση του τρόπου εργασίας με τις ικανότητες και δεξιότητες των εργαζομένων με βάση ένα αποκεντρωμένο σύστημα ελέγχου. Έμφαση στις δεξιότητες και εισαγωγή του κατώτατου ωραρίου εργασίας.

Ο στόχος εδώ είναι να κατανοήσουμε το πώς η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου επέδρασε (και ενδεχομένως συνεχίζει να επιδρά) στη διαμόρφωση της ανάγκης για επέκταση των δραστηριοτήτων της εκπαίδευσης. Η ανάπτυξη των καπιταλιστικών οικονομιών καθώς και η διεύρυνση της εκπαίδευσης, οδηγούν σε μια άνευ προηγουμένου ανάπτυξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στην πεποίθηση πως όσο περισσότερο επενδύει ένα έθνος στην εκπαίδευση του τόσο πιο οικονομικά ισχυρό γίνεται.

Η ιδέα της εκπαίδευσης ως μορφή επένδυσης, έρχεται να εξηγήσει την οικονομική ανάπτυξη που δεν οφείλεται σε κάποιον άλλο οικονομικό παράγοντα όπως π.χ. το γεωφυσικό πλούτο, τις παραγωγικές ώρες εργασίας, ή τις πρώτες ύλες. Για την κατανόηση της επιρροής της στον τομέα αυτό, απαιτείται ο συνδυασμός των οικονομικών και κοινωνιολογικών προοπτικών, προκειμένου να αποσαφηνιστούν οι δυνατότητες επανεξέτασης του ρόλου της ίδιας της γνώσης. Διότι τώρα η γνώση είναι σημαντική για λόγους όπως:

- *Συνεπάγεται διαρκή, ετερογενή κατανομή πόρων.*
- *Μεταβάλλει τη φύση των αποφάσεων που συνδέονται με επενδύσεις σε πόρους.*
- *Μεταβάλλει τη φύση της εργασίας και της ιδιοκτησίας.*

Αυτή η μορφή κεφαλαίου αναπτύχθηκε στις δυτικές οικονομίες ταχύτερα από τη συμβατική θεωρία κεφαλαίου και η ανάπτυξή της αποτελεί το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα του οικονομικού συστήματος από τα μέσα του 20ου αιώνα (Schultz, 1961). **Όμως η ιδέα ότι η εκπαίδευση αποτελεί επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο δεν είναι μια απλή αναλογία ως προς το φυσικό κεφάλαιο - πρώτες ύλες. Η εκπαίδευση ως επένδυση *προϋποθέτει δυνατότητα μέτρησης του ανταποδοτικού οφέλους και ακόμη δυνατότητα αναλύσεων κόστους σε σχέση με το εύρος των δαπανών που απαιτούνται*, κατά τον ίδιο τρόπο που αναλύεται η ανταποδοτικότητα των επενδύσεων όταν έχουμε να κάνουμε με συμβατικό, φυσικό κεφάλαιο.**

Στο πλαίσιο αυτό έγιναν πολλές μελέτες κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80, σχετικά με τους **δείκτες ανταπόδοσης της εκπαίδευσης**, για να διαπιστωθεί μεταξύ άλλων ότι η ανταπόδοση είναι υψηλότερη στις αναπτυσσόμενες χώρες από ότι στις ανεπτυγμένες, ενώ ο δείκτης ανταποδοτικότητας της εκπαίδευσης μπορεί να είναι ακόμη και υψηλότερος από αυτόν του φυσικού κεφαλαίου στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, όχι όμως απαραίτητα και στις ανεπτυγμένες.

ΚΡΙΤΙΚΗ

Όπως είναι φυσικό η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει δεχτεί έντονη κριτική. Σαν θεωρία **στηρίζεται σε κάποιες θεμελιώδεις υποθέσεις σχετικά με το οικονομικό όφελος**, τις διαδικασίες και φυσικά τα χαρακτηριστικά εκείνα των εργαζομένων που προωθούν αυτή την οικονομική συμπεριφορά. Για κάποιους αυτές οι υποθέσεις αποτελούν καινοτομία, ενώ για άλλους καταδίκη του ανθρώπου ως αυτοπροσδιοριζόμενου όντος.

Πέρα από τις διαφωνίες ως προς το περιεχόμενό της σε θεωρητικό επίπεδο, έχει αμφισβητηθεί σε επίπεδο μεθοδολογίας και εγκυρότητας, **έχει αμφισβητηθεί σε επίπεδο εφαρμογής ως προς τις κοινωνικοπολιτικές και θεσμικές συνθήκες στις οποίες ευδοκimei**, καθώς επίσης για το ότι εστιάζει αποκλειστικά στα άμεσα οικονομικά οφέλη των επενδύσεων στην εκπαίδευση, τόσο για το άτομο, όσο και για την κοινωνία. Ένα μέρος της κριτικής έχει να κάνει με την αυθαίρετη, κατά πολλούς, σύνδεση δεξιοτήτων - παραγωγικότητας με το εισόδημα των εργαζομένων.

Έντονη κριτική ασκείται επίσης σε αυτούς που εφαρμόζουν τη θεωρία αντιλαμβανόμενοι την οικονομική μεγέθυνση και την ανάπτυξη ως συνώνυμα, κριτική που αφορά γενικά την εστίαση της θεωρίας στις **ικανότητες και την οικονομική μεγέθυνση**. Τέλος, **αμφισβητείται ακόμα και το γεγονός ότι η εκπαίδευση εμπλουτίζει τις δεξιότητες του ατόμου** (Little, 2003).

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ (15/55)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα σε κοινωνικό επίπεδο, είναι η κριτική που ασκεί ο Bartiste (2001), ο οποίος εξετάζει τις παιδαγωγικές επιπτώσεις της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου. Θεωρεί πως όσοι ασχολούνται επαγγελματικά με την Εκπαίδευση Ενηλίκων (Ε.Ε.), το κάνουν εν μέρει θέλοντας να καταπολεμήσουν τις ποικίλες κοινωνικές ανισότητες, ενώ πιστεύει πως η εκπαιδευτική πρακτική επηρεάζεται από τις θεωρίες περί κοινωνικού και ανθρώπινου κεφαλαίου. Κατ' αυτόν **εκπαιδευτικές πρακτικές βασισμένες, μερικώς ή εξ ολοκλήρου, στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, είναι απολιτικές και ατομιστικές** και άρα είναι απίθανο να εξαλείψουν τις κοινωνικές ή άλλες ανισότητες. Κρίνει λοιπόν πως η θεωρία είναι τόσο ελλιπής που μάλλον εντείνει τις κοινωνικές «ασθένειες».

Ο Bartiste (2001) τονίζει πως **οι θεωρητικοί του ανθρώπινου κεφαλαίου, αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως ‘οικονομικό ον’** (homo economica), που κινείται χρησιμοθηρικά, με γνώμονα την ατομική ασφάλεια και την υλική ευτυχία. Οι πρώτες φωνές, κατά τη δεκαετία του '60, υπερτόνιζαν τη σημασία των δημοσίων επενδύσεων σε ανθρώπινο κεφάλαιο και επέμεναν για το ζωτικό ρόλο της εκπαίδευσης στην οικονομική μεγέθυνση. Ωστόσο, ο ίδιος θεωρεί, πως για τις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες, η υποσχόμενη οικονομική ανάταση δε συνέβη ποτέ.

Αντίθετα, υπάρχουν έντονες κοινωνικές επιπτώσεις, καθώς **η θεωρία αντιμετωπίζει τον κόσμο σαν μια εκπαιδευτική αριστοκρατία, στην οποία η κοινωνικοοικονομική κατάσταση του ατόμου εξαρτάται από τα προσόντα του και τις επενδύσεις που κάνει σε εκπαίδευση**. Επιπροσθέτως, εκλαμβάνει τις κοινωνικές ανισότητες, όχι ως αδικία, αλλά ως φυσική και αναπόφευκτη συνέπεια μιας ανταγωνιστικής, ελεύθερης αγοράς. Για το λόγο αυτό ο Baptiste (2001) παρομοιάζει τους ανθρώπους, όπως τους περιγράφει η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, με «μοναχικούς λύκους», που επιδιώκουν να εξασφαλίσουν ευημερία και σωματική ακεραιότητα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Είναι σαφές πως η **θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της διαμόρφωσης και δεν έχει βρει την απόλυτη εφαρμογή της**. Ενδεχομένως μάλιστα να μειονεκτεί σε ορισμένα σημεία. Για το λόγο αυτό γίνονται συστηματικές προσπάθειες τεκμηρίωσης της αποτελεσματικότητάς της κατά περίπτωση, μέσα από στατιστικά μοντέλα και συστήματα διαχείρισης πληροφοριών.

Η σύγχρονη οικονομία φαίνεται να βασίζεται πολλές ελπίδες σε αυτή τη θεωρία και ίσως τελικά η Σ.Ε. να προσφέρει τις λύσεις, για αμφότερες τις πλευρές, άτομα και επιχειρήσεις. Σίγουρα το ανθρώπινο κεφάλαιο σε ατομικό επίπεδο αποτελεί χρήσιμη προσέγγιση, που ωθεί το άτομο να αντιληφθεί τη σημασία της επένδυσης στον εαυτό του και το καθιστά δια βίου εκπαιδευόμενο, ολοκληρωμένο και υπεύθυνο μέλος της κοινωνίας.

Σε ευρύτερο επίπεδο, ίσως η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου να είναι εν μέρει μια «θεωρία εκμετάλλευσης», που χρειάζεται αναθεώρηση. Γενικά βέβαια, είναι πάντοτε ευκολότερο να προσαρμοστεί κανείς στα νέα οικονομικά δεδομένα, από το να προσπαθήσει να τα μεταβάλλει προς άλλη κατεύθυνση. ***Ο νόμος της αγοράς είναι πανίσχυρος κι ενδεχομένως θα έπρεπε οι προσπάθειες να εστιαστούν στη βελτίωση των καθεστώτων συνθηκών, με εύστοχη κριτική και δόκιμες μεταρρυθμιστικές προτάσεις.***

Αν όμως η Σ.Ε., στα πλαίσια της διαμόρφωσης και ανάπτυξης ανθρώπινου κεφαλαίου, **σχεδιάζεται με πρωταρχικό της μέλημα, να προσφέρει στο άτομο τα εφόδια για να αναπτύξει τον εαυτό του και να αποκτήσει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στη θέση ή την αγορά εργασίας, μπορεί να παρακαμφθούν κάποιες δυσκολίες και να διευθετηθούν τα ζητήματα, που βρίσκονται σε εκκρεμότητα.**

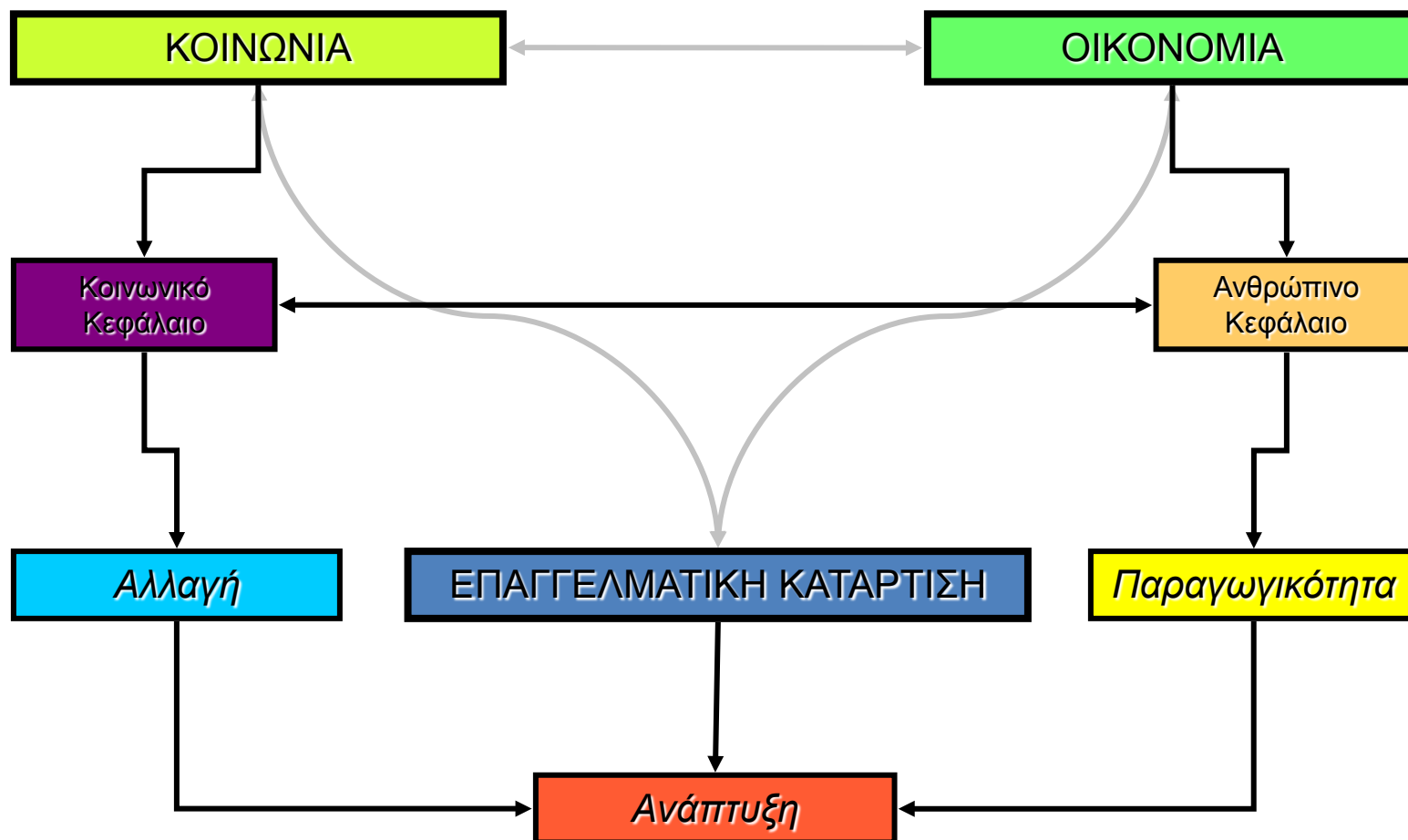

Παράλληλα όμως με το ανθρώπινο κεφάλαιο άρχισε να αναπτύσσεται από την πλευρά της κοινωνιολογίας ενδιαφέρον και προς μία άλλη μορφή κεφαλαίου, το **κοινωνικό κεφάλαιο** (social capital).

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ (23/55)

ΣΧΕΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ-ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ

Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Ζητήματα Οργάνωσης και Σχεδιασμού Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων με Στόχο την Ανάπτυξη και Βελτίωση των Δεξιοτήτων του Ανθρώπινου Δυναμικού

Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής

Η κύρια ιδέα στην οποία στηρίζεται
η θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου
είναι ότι τα **κοινωνικά δίκτυα** (social
networks) έχουν αξία.

Η αλληλεπίδραση και η κοινωνική σχέση με άλλα άτομα αναπτύσσουν, με την πάροδο του χρόνου, κοινούς κανόνες (νόρμες), το **αίσθημα της εμπιστοσύνης** και της **αμοιβαιότητας** τα οποία με την σειρά τους δημιουργούν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη περισσότερης αλληλεπίδρασης με σκοπό την **επίτευξη κοινών στόχων** και την **παραγωγή πολιτιστικού κεφαλαίου**. Σε αντίθεση επομένως με το οικονομικό και το ανθρώπινο κεφάλαιο, **το κοινωνικό κεφάλαιο προσδιορίζεται μέσα από τις σχέσεις και την συμμετοχικότητα σε συλλογικές ομάδες.**

Η θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου οφείλει την εξέχουσα θέση της στην εργασία του R. **Putnam** (πολιτικές επιστήμες), του J. **Coleman** (κοινωνιολογία της εκπαίδευσης) και του F. **Fukuyama** (κοινωνιολογία και οικονομική ιστορία). Η καταγωγή της, παρόλα αυτά εντοπίζεται πολύ νωρίτερα στους κλασικούς συγγραφείς A. Smith και Montesquieu. Για την πλειοψηφία των μελετητών, το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται στους θεσμούς, τις σχέσεις και τις νόρμες που σχηματίζουν την ποιότητα και την ποσότητα των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων.

Ο Putnam προσδιορίζει το κοινωνικό κεφάλαιο ως: **«τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής- δίκτυα, νόρμες κ.α. - που καθιστούν τους συμμετέχοντες ικανούς να δράσουν από κοινού πιο αποτελεσματικά με σκοπό την επίτευξη κοινών αντικειμενικών στόχων»**. Η εν λόγω θεωρία αναπτύχθηκε για να εξηγήσει ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών φαινομένων συμπεριλαμβανομένων της γενικής οικονομικής απόδοσης, της εγκληματικότητας και διαταραχής, των τάσεων της μεταναστευτικής απασχόλησης και της δημόσιας υγείας.

Ένας άλλος παρόμοιος ορισμός του κοινωνικού κεφαλαίου στον οποίο διακρίνουμε όμως και μία οικονομική αντίληψη έχει διατυπωθεί από τον Lin (2001) σύμφωνα με τον οποίο **το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να γίνει κατανοητό ως πόροι εμποτισμένοι στα κοινωνικά δίκτυα, στους οποίους μπορούν να έχουν πρόσβαση και να τους χρησιμοποιήσουν τα άτομα για ποικίλες δραστηριότητες.** Επίσης μπορεί να θεωρηθεί ως επένδυση των ατόμων στις διαπροσωπικές τους σχέσεις που θα αποφέρει κέρδη στον χώρο της αγοράς.

Σύμφωνα, επίσης με τον Storberg (2002) το κοινωνικό κεφάλαιο διαφοροποιείται από τις άλλες μορφές κεφαλαίου καθώς δεν αποτελεί ούτε ατομικό αγαθό (όπως το ανθρώπινο κεφάλαιο) ούτε αγαθό μιας επιχείρησης (όπως το παραδοσιακό κεφάλαιο) αλλά αναπτύσσεται από τα άτομα μέσα από τις ουσιαστικές σχέσεις που δημιουργούν μεταξύ τους. Σχετίζεται με την αμοιβαία εμπιστοσύνη η οποία μπορεί να εκδηλωθεί μέσα από ποικίλες μορφές σχέσεων.

Ως παράδειγμα μπορούν να αναφερθούν οι οργανισμοί εργασίας οι οποίοι αποτελούν σημαντικές πηγές κοινωνικού κεφαλαίου καθώς προωθούν και ενισχύουν την ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων, αλληλεπίδρασης και ανταλλαγής γνώσης.

Το κοινωνικό κεφάλαιο διευκολύνει την ανταλλαγή και την διαμόρφωση διανοητικών αγαθών η οποία οδηγεί στη δημιουργία νέου διανοητικού κεφαλαίου που εκφράζεται μέσα από κινήσεις βελτίωσης και καινοτομίας.

Γίνεται, επομένως φανερό ότι **τα δίκτυα και η εμπιστοσύνη αποτελούν σημαντικούς δείκτες του κοινωνικού κεφαλαίου** για την ενεργοποίηση του οποίου κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη των δύο βασικών συστατικών του μέσα από τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις. Τα συστατικά αυτά προσδιορίζονται ως **«πόροι γνώσης»** (knowledge resources) και **«πόροι ταυτότητας»** (identity resources).

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ (32/55)

Με τον όρο «**πόροι γνώσης**» εννοείται η γνώση που αφορά το σε ποιον, πότε και που πρέπει να απευθυνθούμε για την απόκτηση κάποιας συμβουλής ή γνώσης (συμπεριλαμβάνεται η γνώση του ανθρώπινου κεφαλαίου της κοινότητας αλλά και του προσβάσιμου εξωτερικού ανθρώπινου κεφαλαίου.) Συγκεκριμένα συμπεριλαμβάνεται η γνώση των :

- **Δεξιοτήτων, γνώσεων και αξιών** των υπόλοιπων μελών της κοινωνίας
- Των **φυσικών πόρων της κοινότητας** συμπεριλαμβανομένου του χώρου, των επίσημων και ανεπίσημων δικτύων και των πηγών πληροφορίας

Κατά αυτόν τρόπο μέσα σε ένα κοινωνικό δίκτυο η γνωριμία με τους άλλους ανθρώπους αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο των «πόρων γνώσης» όπως και το να αντιλαμβανόμαστε και το να θεωρούμε κάποιον έμπιστη πηγή υποστήριξης.

Από την άλλη πλευρά οι «**πόροι ταυτότητας**» αφορούν όλες εκείνες τις **αντιλήψεις και πεποιθήσεις που επιτρέπουν τα μέλη μιας κοινότητας να νιώθουν ότι ανήκουν στην ίδια ομάδα και να δρουν προς όφελός της**. Οι «πόροι ταυτότητας» δημιουργούν μία **αίσθηση οικειότητας** ενθαρρύνοντας την συμμετοχή ενώ παράλληλα δημιουργούν το κατάλληλο πλαίσιο για τους ανθρώπους προκειμένου να επαναπροσδιορίσουν την εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους και για τους άλλους προκειμένου να θελήσουν να δράσουν με νέους τρόπους.

Στους «πόρους ταυτότητας» επομένως, ανήκει η **ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης, υψηλού επιπέδου διαπροσωπική επικοινωνία και η ανάπτυξη των αρχηγικών δεξιοτήτων**. Καθώς γνωρίζονται τα άτομα καλύτερα μεταξύ τους αναπτύσσουν **κοινές αξίες και εμπιστοσύνη, την αίσθηση της αφοσίωσης στην ομάδα και την αίσθηση ότι όλα τα μέλη της ομάδας μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά**.

Σχετικά όμως με την ερμηνεία του κοινωνικού κεφαλαίου και τα χαρακτηριστικά του **δεν κυριαρχεί ομοφωνία απόψεων**. Οι κύριοι ερευνητές οι οποίοι προσέγγισαν τον όρο αποδίδοντάς του ορισμένες ιδιαιτερότητες υπήρξαν οι Αμερικανοί κοινωνιολόγοι James **Coleman** και Robert **Putnam** καθώς και ο Γάλλος κοινωνιολόγος Pierre **Bourdieu**.

Από αυτούς τους θεωρητικούς ο *Coleman* συνδέει το κοινωνικό κεφάλαιο με την εκπαίδευση και τα αποτελέσματά της όπως και ο *Putnam* ενώ ο *Bourdieu* το θεωρεί ως μία, ανάμεσα στις άλλες, μορφές κεφαλαίου που συμβάλλει στο τρόπο με τον οποίο το εκπαιδευτικό σύστημα εξυπηρετεί στην αναπαραγωγή μοτίβων κοινωνικής και οικονομικής ανισότητας.

Ένας βασικός χώρος που συμβάλλει στην παραγωγή κοινωνικού κεφαλαίου είναι η **οικογένεια**, ωστόσο το κοινωνικό κεφάλαιο εξαπλώνεται και σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Ένας όρος «κλειδί» του κοινωνικού κεφαλαίου για τον Coleman είναι ο όρος “**closure**” (εγγύτητα) ο οποίος αναφέρεται στην αμοιβαιότητα των σχέσεων. Τότε δημιουργούνται ισχυρά κοινωνικά δίκτυα που χαρακτηρίζονται από ισχυρούς κανόνες και επιβολή κυρώσεων.

Ο όρος βέβαια, του κοινωνικού κεφαλαίου δεν αναφέρεται μόνο στα δίκτυα και τις διαπροσωπικές σχέσεις αλλά και στις **αξίες**, τους **κανόνες** και τις **κοινωνικές συμπεριφορές**. Οι αξίες και οι κοινωνικές συμπεριφορές που προκύπτουν από ισχυρά δίκτυα προϋποθέτουν εμπιστοσύνη και αμοιβαιότητα τα οποία μπορούν να θεωρηθούν ως αποτέλεσμα αλλά και ως συστατικό του κοινωνικού κεφαλαίου.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ (39/55)

Επίσης ένα άλλο στοιχείο του κοινωνικού κεφαλαίου που μελετήθηκε ιδιαίτερα από τους ερευνητές είναι **η σχέση του με το «ανθρώπινο κεφάλαιο»**. Μέσα από μία σύγκριση των δύο προκύπτει ότι **το ανθρώπινο κεφάλαιο επικεντρώνεται στο άτομο υπολογίζοντας τα προσόντα του και έχει ως άμεσα αποτελέσματα την αύξηση εσόδων και παραγωγικότητας** και ως έμμεσα την ενεργοποίηση του πολίτη ακολουθώντας μία ευθύγραμμη διαδικασία. Από την άλλη πλευρά **το κοινωνικό κεφάλαιο επικεντρώνεται στις κοινωνικές σχέσεις υπολογίζοντας το βαθμό συνεργασίας και τα επίπεδα εμπιστοσύνης και έχει ως άμεσα αποτελέσματα την κοινωνική συνοχή** και ως έμμεσα την οικονομική ανάπτυξη και την παραγωγή περισσότερου κοινωνικού κεφαλαίου ακολουθώντας μια κυκλική πορεία.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ (40/55)

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

	Ανθρώπινο Κεφάλαιο	Κοινωνικό Κεφάλαιο
Στόχος	Άτομο	Σχέσεις
Μέτρα	Διάρκεια Επαγγελματικά προσόντα	Μέλος/συμμετοχή Επίπεδα εμπιστοσύνης
Αποτελέσματα	Άμεσα: εισόδημα, παραγωγικότητα Έμμεσα: υγεία, αστική δραστηριότητα	Κοινωνική συνοχή Οικονομική επιτυχία Αυξημένο κοινωνικό κεφάλαιο
Μοντέλο	Γραμμικό	Διαδραστικό/κυκλικό

Η πρόσφατη έρευνα έχει αποδείξει ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο λειτουργεί περισσότερο αποτελεσματικά όταν χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με το κοινωνικό κεφάλαιο από τη στιγμή που το ανθρώπινο κεφάλαιο συνεπάγεται με τις γνώσεις και τις δεξιότητες ενώ το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελείται από τα δίκτυα, τους κανόνες και την εμπιστοσύνη ή την αφοσίωση που εκδηλώνονται μέσα σε μια ομάδα ή κοινότητα. Συνακόλουθα το κοινωνικό κεφάλαιο συμπίπτει με τους μηχανισμούς και τις δομές που βοηθούν τους ανθρώπους να χρησιμοποιούν τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους μαζί με τις γνώσεις και τις δεξιότητες των άλλων (ανθρώπινο κεφάλαιο) προς όφελος της κοινωνίας και των μελών της.

ΣΤΑΔΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ, ΤΟ ΕΥΡΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ

Τα στάδια δημιουργίας του κοινωνικού κεφαλαίου προσδιορίζονται ως εξής :

προσωπική ανάπτυξη: αυτοπεποίθηση, επικοινωνιακές και αρχηγικές δεξιότητες. Για να μπορέσουν τα άτομα να προσφέρουν αρχηγική υποστήριξη στο πλαίσιο ενός συνόλου θα πρέπει αρχικά να γνωρίσουν καλύτερα τον εαυτό τους και να είναι σε θέση να προσφέρουν και να αναλάβουν ρόλους μέσα σε μια ομάδα.

γνωριμία με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας: το στάδιο αυτό προϋποθέτει τη γνώση της προσωπικής ιστορίας του καθενός, των φιλοδοξιών τους, των απόψεων και αξιών που τους χαρακτηρίζουν.

εμπιστοσύνη στην ομάδα και στα μέλη της ως πηγές

υποστήριξης: Μόνο με την ανάπτυξη αυτής της εμπιστοσύνης θα είναι σε θέση τα άτομα να χρησιμοποιήσουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες των άλλων.

δέσμευση: Το τελευταίο στάδιο για την δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου προϋποθέτει την καλλιέργεια του αισθήματος της δέσμευσης και της οικειότητας προκειμένου τα άτομα να νιώθουν ότι ανήκουν μέσα στο συγκεκριμένο σύνολο.

Ωστόσο όσον αφορά την ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου πρέπει να τονιστεί ότι αυτή διαφοροποιείται ανάλογα με την ποιότητα της σχέσης που αναπτύσσεται. **Ο μόνος τρόπος για να σχηματίσουμε μια σαφή εικόνα της ποιότητάς του είναι να εξετάσουμε την ποιότητα των «πόρων γνώσης και ταυτότητας» που αποτελούν συστατικά του και τα οποία θα κριθούν μόνο σύμφωνα με την σχετικότητα που παρουσιάζουν σε σχέση με τον σκοπό της κοινωνικής σχέσης και αλληλεπίδρασης.**

Από την στιγμή επομένως, που υπάρχουν διαθέσιμες γνώσεις και δεξιότητες αλλά και έχουν αναπτυχθεί ισχυροί δεσμοί, η ποιότητα του κοινωνικού κεφαλαίου είναι υψηλή. Ανάλογα με την ποιότητα αυτή δημιουργούνται ισχυροί ή αδύναμοι δεσμοί, “*bonding* ή *bridging*” όπως χαρακτηρίζεται από τον Putnam.

ΣΥΝΔΕΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ

Η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου συσχετίστηκε επίσης, από πολλούς μελετητές, και με την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση καθώς μπορεί να αποτελέσει σημαντική βάση για την πολιτική και την παιδαγωγική της. **Γενικά υποστηρίζεται ότι με την χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου μπορεί να αντιμετωπιστεί η εργαλειακή προσέγγιση στην συμμετοχή και την κινητοποίηση της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και να ενδυναμωθούν οι άνθρωποι εμπλέκοντας ολόκληρες τις κοινότητες στην εκπαίδευση και την μάθηση.** Με το κοινωνικό κεφάλαιο διευρύνεται ουσιαστικά η απόκτηση και η εφαρμογή δεξιοτήτων και γνώσης. Σύμφωνα μάλιστα με το έργο του Bourdieu και του Coleman, το κοινωνικό κεφάλαιο συσχετίζεται έντονα με το εκπαιδευτικό σύστημα.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ (47/55)

Σε έρευνα που πραγματοποίησε ο **Coleman** υποστήριξε ότι οι μαθητές σε σχολεία στενά συνδεδεμένα με την εκκλησία μπορούσαν να υιοθετήσουν πιο εύκολα τις κυρίαρχες αρχές γιατί τα μηνύματα των δασκάλων ενδυναμώνονταν και από τη οικογένεια, τους γείτονες και τα αρχηγικά μέλη της κοινότητας. Για τον **Bourdieu** από την άλλη πλευρά το κοινωνικό κεφάλαιο ήταν μια άλλη μορφή κεφαλαίου μαζί με την οποία μπορεί να ερμηνευθεί η δημιουργία κοινωνικών ανισοτήτων συμπεριλαμβανομένου και των εκπαιδευτικών ανισοτήτων. Επίσης, **βασική άποψη** φιλελεύθερων εκπαιδευτικών στο χώρο της διαβίου μάθησης είναι ότι **το κοινωνικό κεφάλαιο καταπολεμά τον ατομικισμό του ανθρώπινου κεφαλαίου**, καθώς τώρα συσχετίζεται η παραγωγή πολιτιστικού κεφαλαίου με την κοινωνική αλληλεπίδραση.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ

Το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να συμβάλλει ιδιαίτερα στη διάδοση της ιδέας της δια βίου μάθησης αλλά και να αποτελέσει σημαντικό εργαλείο της εκπαίδευσης ενηλίκων. Τα δίκτυά του, μέσα από το αίσθημα εμπιστοσύνης που δημιουργούν ενθαρρύνουν την ανταλλαγή ιδεών, δεξιοτήτων, πληροφοριών και γνώσης ενώ ταυτόχρονα ενδυναμώνουν την αποδοχή απέναντι στις νέες γνώσεις, ιδέες και δεξιότητες. Τα σημαντικά αυτά οφέλη του κοινωνικού κεφαλαίου γίνονται ιδιαίτερα αισθητά και στον χώρο της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Δίνεται έτσι, η δυνατότητα σε ενήλικους που δεν είναι εξοικειωμένοι στην συμμετοχή σε επίσημα προγράμματα να μαθαίνουν μαζί με άτομα «όπως οι ίδιοι». **Πολλοί εκπαιδευτικοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν το κοινωνικό κεφάλαιο προκειμένου να εμπλουτίσουν την διδακτική πράξη με την δυναμική της ομάδας, υιοθετώντας κατ' αυτόν τον τρόπο μία περισσότερο ουμανιστική και όχι διδακτική προσέγγιση στην διδασκαλία και την μάθηση.**

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι η εκπαίδευση **δεν οδηγεί πάντοτε σε διαμόρφωση κοινωνικού κεφαλαίου** και η σχέση επομένως ανάμεσα σε εκπαίδευση και κοινωνικό κεφάλαιο δεν είναι δεδομένη. Συγκεκριμένα έχει προσδιοριστεί ότι η εκπαίδευση και η μάθηση ανάλογα με στοιχεία της ζωής των ατόμων μπορεί να οδηγήσει σε **τρεις τύπους αλληλεπίδρασης** ανάμεσα στην εκπαίδευση και την κοινωνική συμμετοχή.

Ο **πρώτος τύπος** στον οποίο θα αναφερθούμε είναι ο **ατομικιστικός**. Αυτοί οι εκπαιδευόμενοι συσχετίζονται σε πολύ μικρό βαθμό με θέματα της κοινότητάς τους γεγονός το οποίο μπορεί να οφείλεται σε προσωπικά δεδομένα όπως είναι η επιλογή, η ντροπή ή άλλα χαρακτηριστικά τους που τους αποτρέπουν από την κοινωνική συμμετοχή με αποτέλεσμα να υιοθετούν ένα μοναχικό τρόπο συμμετοχής στην εκπαίδευσή τους ως ενήλικες.

Στον **δεύτερο τύπο** εκπαιδευόμενου ανήκουν τα άτομα που δεν σχετίζονται ουσιαστικά με την πολιτική ζωή αλλά **αναπτύσσουν μέσα από τις διαδικασίες μάθησής τους κοινωνικά δίκτυα**. Αυτό δεν συνεπάγεται με δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου καθώς η μάθηση μπορεί να οδηγήσει απλά σε δημιουργία δικτύων και όχι στον εμπλουτισμό και την επέκτασή τους, με αποτέλεσμα τα δίκτυα αυτά να χρησιμοποιούνται και ως μηχανισμός αποκλεισμού άλλων ή ως μέσο απόκτησης πολιτιστικού ή οικονομικού κέρδους.

Τέλος να αναφερθούμε και στους **αλτρουϊστές** οι οποίοι **αφού πρώτα αναπτύξουν το αίσθημα της εμπιστοσύνης απέναντι στον εαυτό τους, ευαισθητοποιούνται κοινωνικά μέσα από την εκπαίδευσή τους προσπαθώντας να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο**. Σε αυτήν επομένως την περίπτωση η εκπαίδευση και κατάρτιση σχετίζεται άμεσα με την δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου.

Αποσαφηνίζοντας επομένως, την έννοια κοινωνικό κεφάλαιο και προσεγγίζοντάς την σε σχέση με την εκπαίδευση και την κατάρτιση διαπιστώνουμε τον σημαντικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει τόσο για την **ενίσχυση** της εκπαίδευσης ενηλίκων όσο και για την **διοχέτευση** των θετικών επιδράσεων της στην ευρύτερη κοινωνία. Πρόκειται ουσιαστικά για μία **αμφίδρομη σχέση**.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. ΠΟΙΑ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΜΕ ΤΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ;
2. ΠΩΣ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΣΥΝΔΕΘΟΥΝ ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ;
3. ΠΟΙΑ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΩΣ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ;
4. ΠΟΙΑ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΠΟΥ ΑΣΚΗΘΗΚΕ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ;

Αναφορές Εικόνων

1. Henry ford 1919.jpg

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Henry_ford_1919.jpg

By Hartsook (Library of Congress) [Public Domain], via Wikimedia Commons

2. Ford assembly line - 1913.jpg

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ford_assembly_line_-_1913.jpg

By Unknown [Public Domain], via Wikimedia Commons

3. Frederick Winslow Taylor crop.jpg

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frederick_Winslow_Taylor_crop.jpg

Public Domain, via Wikimedia Commons

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Γιώργος Κ. Ζαρίφης.
«Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Ζητήματα Οργάνωσης και Σχεδιασμού Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων με Στόχο την Ανάπτυξη και Βελτίωση των Δεξιοτήτων του Ανθρώπινου Δυναμικού. Ενότητα 2. Ο Ρόλος του Ανθρώπινου και του Κοινωνικού Κεφαλαίου στον Προσδιορισμό του Πλαισίου Αναφοράς για την Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014.

Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://eclass.auth.gr/courses/OCRS176/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

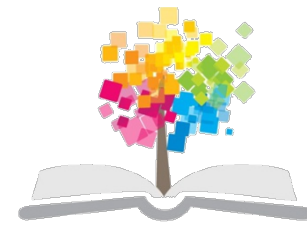
Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

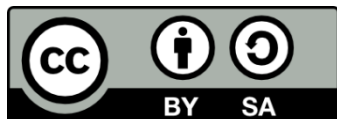
[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Τέλος ενότητας

Επεξεργασία: Χριστίνα Πάσχου
Θεσσαλονίκη, Εαρινό Εξάμηνο 2013-2014

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

